

Flensborg under krigen i 1864

– oplevet af byens dansksindede

Af RENÉ RASMUSSEN

Flensborg var i 1864 en splittet by. Et lille flertal af byens indbyggere var overvejende kongetro og loyalt, mens et stort mindretal var slesvig-holstensk sindet. Begge sider fulgte krigens udvikling med spænding, men deres forhåbninger til krigens udfald gik i hver sin retning. Museumsinspektør René Rasmussen, Sønderborg Slot, følger stemningsskiftene blandt byens dansksindede indbyggere fra ængstelse og håb ved krigsudbruddet i januar til fortvivlelse og resignation i juni, da preussernes overgang til Als afgjorde krigen.

Stemningen i Flensborg i begyndelsen af 1864

Stemningen i Flensborg var i begyndelsen af året 1864 overvejende loyal over for Danmark og den danske konge. Byens politimester, Louis Hammerich, konstaterede i en indberetning i januar 1864 følgende: »Indfødte og derfor med de lokale forhold fortrolige mænd har gentagne gange udtalt over for mig, at det velsindede parti besidder en ubetinget overvægt over modstanderne; navnlig fordi de såkaldte småfolk næsten uden undtagelse er kongen og det fælles danske fædreland tro hengivne.«¹

Én af de loyale var Ingeborg Partsch. Hun var gift med slagtermester Johann Friedrich Wilhelm Partsch på Havretorv i Flensborg og hørte således til de bedrestillede. Familien var glødende danske patrioter. Som de fleste i Flensborg havde de dog hidtil haft tysk hjemmesprog. Sproget som nationalt kendemærke havde man egentlig aldrig lagt så stor vægt på i Flensborg. I hvert fald ikke før nu. For netop ved årsskiftet 1863-1864 traf familien Partsch beslutning om herefter at kommunikere indbyrdes på dansk.² Den truende krig påvirkede også stemningen hos familien Partsch. Ingeborg skrev 3. januar 1864 til sin bror, Lorens, der lå som dansk soldat ved Dannevirke: »Nu ser det ellers galt ud med krigen. Jeg synes, de dansksindede er nær ved at tabe modet. Gud give, at dette måtte gå bedre, end det ser ud til. Vi må jo håbe det bedste; thi det er jo dog en retfærdig

Ingeborg og Johann Partsch. Familien Partsch hjalp som andre velstillede dansksindede familier i Flensborg de danske soldater. Flere hold soldater fik mad og varme hos familien på Havretorv. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

sag, Danmark kæmper for, og vi må håbe, at den almægtige vil stå retfærdigheden bi.«³ Den danske hærs hovedkvarter var opslået på Rasch's Hotel på Nørretorv, og Flensborg var endnu fyldt med danske officerer og soldater. Men for første gang siden 1850 følte byens dansksindede, at byen ikke kun var deres. Blandt de tysksindede var der en forventningsfuld spænding. Bag mange nedrullede gardiner blev der syet slesvig-holstenske faner, og mens mange af byens dansksindede endnu bar sorte bånd om hatten eller venstre jakkeær-

me som tegn på sorg over Frederik VII's død i november 1863, så sås de blå-hvid-røde slesvig-holstenske farver diskret i påklædningen hos byens tysksindede indbyggere.⁴

Den 21. januar 1864 rykkede 57.000 preussiske og østrigske tropper ind i Holsten. Ved månedens slutning stod de ved Ejderen, og 1. februar 1864 overskred de den gamle grænseflod til Slesvig. Over for dem stod praktisk taget hele den samlede danske hær med ca. 40.000 soldater. De stod først og fremmest ved Dannevirke. Det var ikke nær nok til at bemande anlægget, der i forvejen ikke var udbygget tilstrækkeligt, og som tilmed kunne omgås i det hårde vintervejr. Frost-en havde nemlig mod vest gjort ellers ufarbare, oversvømmede vådområder passable, og mod øst var Slien ved at fryse til, selvom den danske hær kæmpede en brav kamp for at holde fjorden åben.⁵

De første kampe, de første sårede og døde – februar 1864

Preusserne forsøgte den 2. februar 1864 overgang over Slien ved Mysunde, men blev under hårde kampe med svære tab på begge sider slået tilbage. Den 3. februar 1864 erobrede østrigerne forpoststillingerne foran voldanlægget efter hårde og blodige kampe ved Kongshøj, Selk, Bustrup og Jagel.⁶ De første sårede danske soldater begyndte at ankomme til Flensborg. Den danske præst og førstelærer Frederik Vilhelm Munck berettede om stemningen og forholdene i Flensborg. Den 3. februar 1864 skrev han: »Mit hoved er opfyldt af de sørgelige efterretninger om døde og sårede, mit hjerte er tungt af sorg og min hånd ryster. I går begyndte de at komme dernedefra; jeg tror et halv hundrede mand sårede – i nat har man hørt kanontorden bestandig, og i nat er nok 150 mand døde og sårede komne hertil.«⁷

Det var slaget ved Mysunde, pastor Munck havde kunnet høre. Han besøgte straks næste dag de sårede soldater i lazarettet i Borgerforeningen. Indtrykket er fastholdt i et brev den 4. februar 1864: »Jeg skal aldrig glemme den følelse, som påkom mig, da jeg trådte ind i den oplyste [lazaret]sal og så dem ligge der på de lave senge, disse kraftige karle, som for en dag siden var raske og glade, rede til at gå mod fjenden! [...] Dér så jeg, og dér følte jeg første gang, hvad en krig er; det er ikke alene begejstring efter et vundet slag, ikke alene fortvivlelse eller sorg efter et nederlag, men det er et af Herrens mægtige tugtens ris, en svøbe over et folk, en af syndens skrækkelige følger.«⁸

De døde blev samlet i et skur i haven, og pastor Munck fortæller:

»Beklemmt om hjertet kiggede jeg ind i skuret; det første syn, som mødte mig, var en ung, falden preusser, som lå midt på gulvet. Hans højre arm var rakt lige i vejret og havde mærkeligt nok beholdt denne stilling fra dødsøjeblikket og under den lange transport. Der lå flere døde, stivfrosne, men så fredelige at se til ...«⁹ Den 5. februar 1864 hen på eftermiddagen lå der 32 døde danske soldater stablet op på gulvet i kirkegårdskapellet. De lå, som de var kommet ind. »Et gyseligt syn«, fortæller pastor G.F.A. Graae. »Jeg så under hele krigen ikke noget, der i den grad gjorde et uhyggeligt og skrækkeligt indtryk; ligene lå der imellem og oven på hverandre med blodbesudlede ansigter, frosne og forskudte lemmer, iturevne og smudsige uniformer.«¹⁰ På byens lazaretter lå om eftermiddagen samme dag knap 300 sårede, danske soldater.

Tilbagetoget fra Dannevirke

Det lod sig ikke gøre at holde Dannevirke uden at risikere at sætte hele den danske hærs eksistens på spil. Den kommanderende general, Christian Julius de Meza, traf derfor beslutning om at rømme Dannevirke og trække nordpå. Det blev det første af mange taktiske tilbagetog. Beslutningen kostede som bekendt de Meza stillingen. Og tilbagetrækningen fra Dannevirke natten mellem den 5. og 6. februar 1864 blev mødt med forfærdelse i den danske offentlighed. Det gjaldt også i Flensborg. Pastor Munck skrev den 5. februar 1864 om aftenen i et brev, samtidig med at endeløse rækker af vogne og soldater passede igennem byen med retning mod nord: »Det er en tung time. Hæren går tilbage fra Dannevirke, og Vorherre vejer vort fædrelands skæbne i sin vældige hånd. [...] Vi har et urokkeligt håb om, at det dog til sidst vil gå som i 1848 og 49. Gud velsigne og bevare vort fædreland.«¹¹ Klokkeren to om natten blev beboerne i alle større huse i Flensborg banket op, og de fik besked på at forpleje så mange soldater som muligt. Der blev kogt suppe og kaffe, bagt brød og i det hele taget gjort, hvad man kunne, for at beværte de forkomne danske soldater, der havde marcheret hele vejen fra Dannevirke i hård frost på isglatte veje. Det var kun et kort ophold, inden de drog videre nordpå. Hos familien Partsch på Havretorv tog man imod flere hold soldater i løbet af aftenen og natten. Mange af dem var helt ødelagte af træthed, sult og kulde. Geværerne blev stillet i pyramide ude på Havretorv, kapper, kasketter og så videre lagt i store bunker, og så blev der

De to dansksindede præster i Flensborg, Gomme Frederik August Graae (t.v.) og pastor Hans Jürgen Carstens. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig.

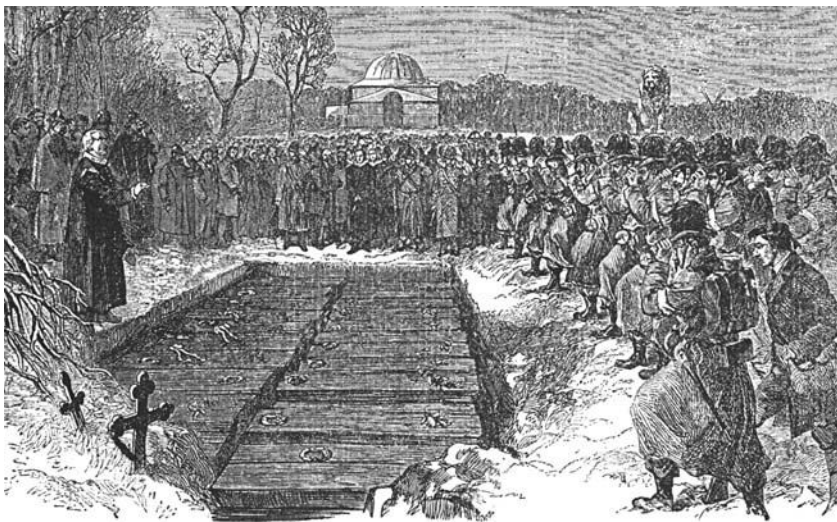
øst op af suppe med kødboller og serveret kogt flæsk, brød og kaffe. Men mange af soldaterne faldt i søvn i halmen på gulvet, inden de havde nået at få noget at spise, og selv i køkkenet lå sovende danske soldater og flød.¹² Soldaternes kaptajn havde i henhold til ordre ikke lov til at gå ind i huset. Han blev derfor anbragt på en polstret medaljon-stol i den åbne hoveddør. Ved siden af ham sad en såret løjtnant på en anden medaljon-stol. Det var smukke, polstrede stole, som Ingeborg og Johannes havde fået til deres bryllup to år tidligere. Denne artikels forfatter har engang selv siddet i én af stolene hos en efterkommer af familien Partsch i en herskabelig lejlighed i Sønderborg. Hun fortalte, at da stolene var blevet ompolstret for nogle år tilbage, havde man konstateret blod i polstringen. Den sårede løjtnant blødte stærkt fra et sår i panden.¹³ Også hos den danske pastor H.J. Carstens i Mariekirken blev danske soldater beværtet. Der blev smurt bjerger af smørrebrød og kogt store kedler med varm mælk og kaffe. Sønnen, Vilhelm Carstens, huskede senere, at hans far, pastor Carstens, da soldaterne var draget bort igen, sagde til sin kone: »Nu har der været 210 soldater over vor dørtærskel her i dag, og de er blevet bispist her i præstegården. Hver af dem har fået to cigarer.«¹⁴

Mens de danske soldater fik et tiltrængt hvil hos familien Partsch og andre steder i Flensborg, var der hårde fægtninger ved Sankelmark, da forfølgende østrigske tropper blev standset hen under aften den 6. februar 1864 af den danske bagtrop under kommando af oberst Max Müller. Tabene var på mere end 400 mand på begge sider. Dræbte, sårede, og tilfangetagne udgjorde næsten 1.000 mand.¹⁵ Allerede den 7. februar 1864 tidligt om morgenen jog de første preussiske ulaner og husarer gennem Flensborg i hælene på den danske hær. Men da var fuglen fløjet. Sidst på natten havde den sidste danske soldat forladt Flensborg, hvis man ser bort fra lazareetterne, der var fyldt med sårede og syge.¹⁶

De sårede fra Sankelmark

Mange af de døde og sårede blev fragtet til Flensborg. De første sårede fra Sankelmark ankom allerede den 6. februar om aftenen, og den 7. februar tog den dansksindede garvermester Jacob Plaetner ud på slagmarken med et par vogne og nogle arbejdsmænd fra garveriet for at søge efter sårede og indsamle døde. Men det havde frosset mere end ti grader om natten, og der havde været stiv østlig kuling, så Plaetner fandt ingen soldater i live. Han samlede i løbet af dagen sammen med sine hjælpere knap 60 stivfrosne lig af danske og østrigske soldater. De blev lagt på vognene og fragtet op på Flensborg Kirkegård.¹⁷

Flensborg tog imod de indrykkende østrigske og preussiske tropper smykket i blå, hvidt og rødt. I løbet af dagen blev danske kongelige skilte revet ned, og der blev knust ruder i danske butikker. Om aftenen også i de private hjem, der ikke fejrede de tyske troppers sejr med lys i vinduerne. Men den preussiske besættelsesmagt fik dog snart kontrol med de urolige hoveder. Pastor Graae havde indkvartering af en gemytlig, østrigsk Oberleutnant. Ved udsigten til gadeordenen uden for vinduerne erklærede han brysk, at han personligt ville beskyde enhver, der forstyrrede hans nattesøvn med stenkast eller andet.¹⁸ Flensborg var fyldt med sårede danske, østrigske og preussiske soldater. De sårede lå på lazaretter, der var indrettet i Borgerforeningen, i Colossæums store dansehal og i skolerne.¹⁹ Og her var et felt, hvor de dansksindede flensborgere kunne vise deres nationale følelser i gerning, nemlig i plejen af sårede danske soldater. Garvermester Jacob Plaetner indtog her en ledende position, men også

58 faldne fra Sankelmark blev begravet i fællesgraven på den danske kirkegård i Flensborg. Danske, preussiske og østrigske soldater blev begravet sammen. Pastor Graaes ses ved den åbne grav. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydlesvig.

A.C.C. Holdt, C.F. Monrad og Gustav Johannsen var meget aktive. I plejen deltog ikke mindst mange flensborgske kvinder. 16 af dem fik senere af kong Christian IX en broche med dannebrogssløjfe og påskriften: »Ædel Daad glemmes ei«! Blandt modtagerne var fruene Stahnke, Colding, Rasch og Boysen samt frøknerne Klüwer, Partsch og von Rosen.²⁰ Præsterne trøstede de døende og mange frivillige hjalp de syge, sårede og døende med at få sendt brev til deres pårørende. På lazaretet i Borgerforeningen sad degn Tofte fra Helligåndskirken med øret helt nede ved munden på en soldat med maveskud for at opfange hans sidste hvisken. Han lå på to sammenstillede stole. Senge var der naturligvis alt, alt for få af.²¹ Den 12. februar 1864 blev 58 faldne fra Sankelmark begravet i bidende kulde på Flensborg Kirkegård. Danskere, preussere og østrigere blev altid begravet sammen, mellem hinanden i samme grav. Derfor var pastor Graae næsten altid med og forrettede jordpåkastelsen sammen med en tysk gejstlig, der var protestant eller katolik. Den tyske præst talte på tysk, og pastor Graae på dansk. Som han selv senere skrev: »Jeg talte dansk med dannebrogskorset på præstekjolen, i alt fald til opbyggelse for de trofaste danske flensborgere, som ikke forsømte at vise de brave Jenser den sidste ære.«²²

Stemningen i Flensborg sidst i februar

Den 22. februar 1864 fandt der større forpostfægtninger sted ved Dybbøl. Mange sårede preussiske soldater kom på lazaretterne i Flensborg, og mange dræbte skulle begravnes. Desuden ankom 150 danske krigsfanger. Der var en del slesvigske overløbere imellem, herunder en flensborgsk skibsmægler, der bar det i denne forbindelse meget passende navn Laban! Der var andre labaner på spil i byen samme nat: På Flensborg Kirkegård forsøgte en flok tilrejsende fra Altona natten til den 23. februar 1864 at vippe Isted-løven ned af sin sokkel. Det havde de kun delvis held med. De fik brækket halen af og rokket løven så meget, at den stod skævt. Men flere af dem blev arresteret. De blev dog hurtigt løsladt igen med besked om, at den løve behøvede de ikke ulejlige sig med at fjerne. Det skulle preusserne nok sørge for! Allerede en uge efter var den taget ned, og gadedrengene i Flensborg kunne synge en ny version af den gamle nidvise:

*O Satans skræk og nød!
Der Löwe ihm er død!
Und Klewing sitzt und weint
Mit Duseberg vereint!*²³

Stenhugger H.A. Klewing og doktor J.F. Duseberg var to af Flensborgs førende danske. Det var Klewing, der havde leveret løvens sokkel. Flensborgs tysksindede indbyggere lagde ikke længere skjul på deres sindelag. Pastor Feilberg fra Store Vi var i Flensborg den 24. februar 1864. Hvad han så, opmuntrede ham ikke: »En preussisk skildvagt ved porten, slesvig-holstenske flag langs Rødegade, stort flag på torvet, flag langs Angelbogade, alt sammen lidet opbyggeligt at se på for en dansk mand. Tre flag ude hos boghandler Herzbruch.«²⁴ Kammerherre Rosen oplyser i sine optegnelser den ikke uvæsentlige detalje, at Herzbruch flagede med schwartz-rot-gold! Det har næppe været særligt velkomment hos preusserne. Det var den slesvig-holstenske fane på den anden side heller ikke.²⁵ Elisabeth Thomsen i Harreslev skrev på en blanding af sydslesvig-dansk og sønderjysk i et brev af 3. marts 1864 om de tysksindede borgere i Flensborg: »Du kan tro, de vyler [ophidser offentligheden] ordentlig. Flensborg er ordentlig smykket med tyske faner, og herrerne går ordentlig med kokarde, sågar på høje sorte hatte, og damerne bærer

Den dansksindede garvørmester, Jacob Plaetner (t.v.), stod for at hente sårede og døde efter slaget ved Sankelmark den 5. februar 1864. Stenhugger H.A. Klewing var én af Flensborgs fremtrædende danske. Han havde leveret soklen til Isted Løven. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

tyske bånd og kokarde på brystet, og hele flokke rejser op og hilser på herzogen, og alle vinduer er smykket med hans portræt og tyske bånd og våben af Slesvig-Holsten. På Havremarkt vajer der en stor fane, til trods for dem, der bor der [...] du kan tro, de har hatten siddende højt i denne tid, thi de er så tyske, at de stynker [stinker].«²⁶ Nu var det danskerne, der syede dannebrogsgflag bag nedrullede gardiner – og hver dag gik op på De danskes Høj – *Dänenhügel* – for at følge udviklingen på den anden side af Flensborg Fjord. De kunne måske ikke se noget videre, men de kunne høre kanontordenen!

Før stormen

Kanontordenen fra Dybbøl kunne høres helt til Store Vi, næsten 50 kilometer borte. Pastor Feilberg skriver i sine optegnelser den 23. marts 1864: »Kanonerne dundrer med hule brag ved Dybbøl, det har de jo længe gjort, af og til klirrer vinduerne. Vor lille to-årige datter, Astrid, var lige kommet til at gå alene, prøvede forsigtig at gå nogle skridt fra én stol til en anden, og da det lykkedes, udbrød hun i en jublende latter, kvadrede som en lille fugl i sin jublende glæde –, og ruderne klirrede under bulderet fra kanonskuddene fra Dybbøl med

få minutters mellemrum skud på skud. Et lille barns ubekymrede, jublende glæde. Hun løb leende og legende på gulvet og vidste intet om de blodige terninger, der rullede ved Dybbøl, hvor spillets indsats er fædreland og folk. Gud holde sin skærmende hånd over vort fattige fædreland! Vi ydmyger os under din vældige hånd, Herre, vær mægtig til at frelse!«²⁷

Den danske overpræsident, kammerherre von Rosen i Flensborg, der foreløbig fungerede videre under preussisk overopsyn, skriver i sine optegnelser for de første april-uger: »Beständig beskydning af Dybbøl. Massevis af rygter. Håb og frygt!«²⁸ Den 2. april 1864 blev Sønderborg skudt i brand. I Flensborg kunne man om dagen se røg-søjlen, og om natten kunne man se lysskæret fra branden mod de lavthængende skyer. De danske flensborgere koncentrerede deres kræfter om at pleje de sårede. Pastor Munck skriver i en optegnelse den 18. marts 1864: »Vi går begge på lazaretterne, dels med forfriskninger, dels for at tale med dem [de sårede], og for at skrive breve for dem. [...] Nu er det indrettet sådan allerede i lang tid, at visse familier på omgang give suppe, frikassé og æg om formiddagen, the og brød om aftenen; her er jo en masse familier i Flensborg, som egentlig viser sig at være fuld af dejlige ægte danske folk; det er en stor glæde....«²⁹ Imens blev der stadig trukket tropper og materiel sydfra gennem Flensborg til Dybbøl. Ingeborg Partsch på Havretorv skrev den 11. april 1864 til sin bror, Lorens Hansen, der lå som soldat ved Fredericia: »Der kommer næsten hver dag friske mandskaber til at udfylde de faldnes pladser. I dag er der kommet en del unge østrigere, unge på 18 år, og kanoner kommer der næsten hver dag sydfra. Så det ser næsten ud, som om de rigtig vil have Als. Gud står nok den lille danske hob bi! Thi de kæmper jo dog for en retfærdig sag imod det skændige tyske røverpak.«³⁰ Ingeborg Partsch kunne også fortælle, at det var blevet svært at være dansk i Flensborg: »De sætter alle præster og skolelærere af, og alt, hvad der har navn af dansk, bliver spoleret. Skilte og kongens navnetræk bliver nedrevet, og alle dansksindede frygtelig forhånet.«³¹

I mange af husene var der indkvartering af preussiske og østrigske soldater og officerer. Pastor Graae havde blandt andet en preussisk læge og hans oppasser boende. Oppasseren hed Bösenberg, og han fik straks øgenavnet *Bösewicht!* Han var nu en skikkelig mand, der blandt andet blev gode venner med pastor Graaes lille datter. Men hvor gode venner de end var, så nægtede hun at spise de bolsjer, han

gav hende. De var nemlig i de slesvig-holstenske farver blå-hvid-rød! »Sie ist wahrhaftig dänisch!«, sagde Bösewicht!³²

Så kom endelig den 18. april 1864 – dagen for stormen på Dybbøl. Pastor Feilberg fra Store Vi var taget af sted tidligt om morgenen for at køre til Flensborg. »Skuddene drønedes ustandseligt. I Flensborg var vognparken tom, da jeg kom forbi den. Der fortaltes, at prins Karl havde sagt, at skanserne i dag skulle tages, ellers ville han for fronten af arméen skyde sig en kugle for panden. »Ja, lad ham gøre det!«, bemærkede fortælleren, »han er en blodhund!« – Skydningen hørte pludselig op kl. 10.«³³ På Dybbøl myldrede de preussiske stormtropper i dette øjeblik op af løbegravene. Timen var faldet i slag. I overpræsident von Rosens optegnelser springer ét ord i øjnene: »Angst!«³⁴

Stormdagen i Flensborg – af pastor Graaes dagbog

Pastor Graae indledte sin dagbog for den 18. april med ordene: »Den mandag glemmes aldrig!« Man var klar over, at noget var i gære. Alle lazaret-lægerne var taget bort, og det tydede på, at preusserne forberedte et slag. Kl. 10 gik pastor Graae og degn Tofte op på ét af de højeste punkter nord for Flensborg og spejdede mod nordøst: »Vi kunne tydeligt se det glimte fra skanserne på Dybbølbjerg; en mand, som stod ved siden af med en udmærket kikkert, råbte: 'Nu stormer de! Se, hvor de myldrer frem!'«³⁵ Nu fulgte en pinefuld venten. Ville skanserne kunne holdes? Der var stadig håb, for ingen i Flensborg havde nogen anelse om, at skanserne var så sønderkudte, at de umuligt kunne holde stand mod de 10.000 preussiske stormtropper, der løb om kap med de danske forstærkninger om at nå skanserne først. Efter fire timer var det forbi. Skanserne var erobret, og de danske tropper trukket tilbage til Als. Kampene havde kostet danskerne 700 dræbte, 554 sårede og 3.534 tilfangetagne. De preussiske tab var 1.201 dræbte og sårede.

Efter stormen – de sårede og fangne fra Dybbøl

Om eftermiddagen mellem kl. tre og fire kom der ordre om, at skibe og både fra havnen i Flensborg skulle lægge ud og hente sårede ved Dybbøl. Hen under aften kom de første fanger og sårede til byen. Ca. 40 fangne danske officerer blev indkvarteret i Borgerforeningen. 3.-4.000 fangne menige soldater fik anvist kvarter på lofterne i Marie-

kirken og Helligåndskirken. De blev straks hjulpet, så godt det lod sig gøre af de danske flensborgere. Efter et par døgn blev krigsfangerne sendt videre sydpå med tog.

De sårede blev i første omgang forplejet på feltlazaretter i Nybøl, tæt på slagmarken, men i løbet af aftenen og den følgende dag begyndte hundredvis af sårede at strømme ind i Flensborg, og der blev rekvireret lazaretter flere steder i byen. Den danske pastor Graae beskrev i et brev den 9. maj 1864 til biskop Daugaard i Ribe forholdene: »For tiden giver lazaretterne os så meget at bestille, at vi, så at sige, lader verden fremefter skøtte sig selv [ikke har tid til at tænke på, hvad fremtiden vil bringe]. Efter den 18. april bragtes hertil vel omtrent 300 danske sårede, men deraf har jeg begravet $\frac{1}{6}$. Her er så mange lazaretter, at man, for dog at udrette noget, må indskrænke sig til enkelte af dem. Kateket Munck og pastor Ewaldsen er tro medhjælpere; men foruden os præster er der gudskelov mange andre, både mænd og kvinder, der opofrer sig for de stakkels sårede. Min gode degn Tofte er bl.a. en mageløs mand, og ligeså er der adskillige borgere, som udretter såre meget, navnlig frem for alle garvermester Jakob Plaetner. Damer har fordelt lazaretterne imellem sig, således at et par har hver sit, og de sårede danskere og preussere, ligger mellem hverandre på 17-18 steder. [...] De preussiske læger er i det hele taget flinke, og på 'søstre' [sygeplejersker] og munke mangler det jo heller ikke, og adskillige af dem gør megen gavn, især søstrene fra 'Bethanien', som er på Johanniterhospitalerne. Jeg har adskillige gange holdt gudstjeneste på et par af lazaretterne, hvor for øvrigt danske og preussere ligger meget venskabeligt ved hverandres side, hvilket i grunden gør et godt indtryk netop for modsætningens skyld i denne krigstid.«³⁶

Lazaretterne var blandt andet indrettet i Borgerforeningen, Harmonien, restaurant Bellevue, Christiansens store palæ på Holm, Stænderhuset og på skolerne. Men kunne de sårede end ligge fordrageligt side om side, stod det anderledes til med sygeplejerne. Selv i plejen af de sårede opstod der nemlig national strid. Pastor Graae, der vel ikke er helt uhildet i sin dom, beskriver det således: »Det er de danske damer, som har æren af først at have ydet de sårede personlig hjælp og opmuntring. De tyske ville ikke være ringere og ville nu gerne fortrænge de andre; det er den ulykkelige splid, som gentager sig alle vegne. Men det tør jeg nok sige, at det er en god ånd, som går over de dansksindede flensborgere, mens den tysksindede del er fanatiseret af

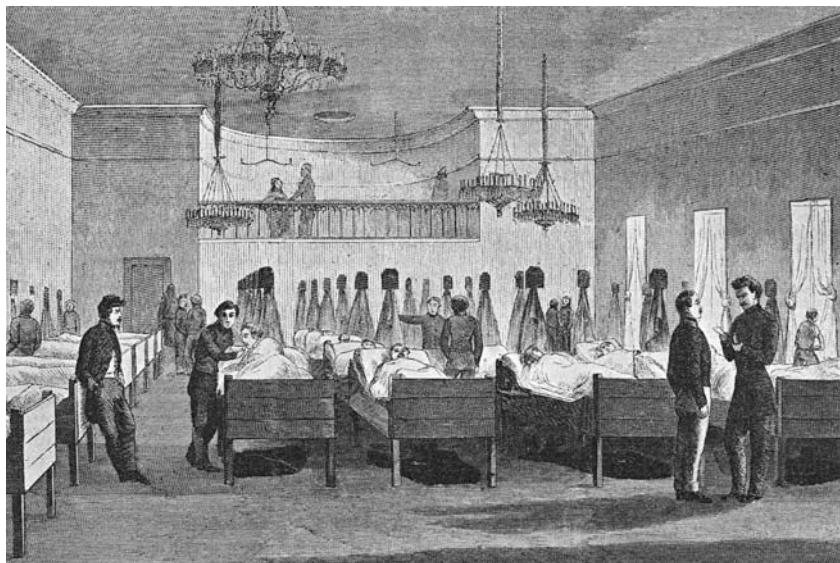

Marie Rasch, indehaver af Rasch's Hotel, med broche. Brochen med inskriptionen »Ædel Daad glemmes ei« blev uddelt af kongen i 1865 som æresgave til 26 slesvigske kvinder, der havde udmærket sig i forbindelse med pleje af sårede danske soldater i 1864. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

had til de danske og elleverd af glæde over den forandring, der er foregået.«³⁷

Dagen efter stormdagen, den 19. april 1864, skriver Feilberg i sine optegnelser: »I dag tier kanonerne. Det er jo næsten ubegribeligt!«³⁸ Overpræsident von Rosen begræd tabet af sin bror, major Sigismund von Rosen. »Sorgen bliver bestandig større, og så de jublende preussere og de glade slesvig-holstenere! Skrækkeligt!«³⁹

Den 21. april 1864 kom kong Wilhelm I af Preussen til Flensborg. Der var flagning, modtagelse af hvidklædte piger og ringning med kirkeklokker. »Jeg så ham gå forbi ude på gaden, ledsaget af prins Friedrich Karl, der knejsede som en kalkunsk hane«, fortæller pastor

De velstående danske flensborgeres mødested, »Borgerforeningen«, blev omdannet til lazaret. Flere af byens ledende danske deltog i plejen af soldaterne. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Graae.⁴⁰ Besøget gjaldt først og fremmest den sejrige preussiske hær. Overpræsident von Rosen kørte om aftenen gennem byen nordpå. Der var meget stille i gaderne, fortæller han: »Næsten ingen flag, i hele norden kun enkelte, tre-fire flag. Stemningen her er let at forstå, og aldrig vist tydeligere end i dag.«⁴¹ I den nordlige del af Flensborg stod danskheden meget stærkt. »Hurra blev der jo råbt«, fortæller pastor Feilberg, »men der skal næsten ingen deltagelse fra folkets side have været. Til ære for kongen blev der illumineret og slået ruder ind om aftenen hos slagter Hillebrandt, præsten Ewaldsen, Madam Rasch [...] og flere andre.«⁴² I det hele taget var rudeknusninger og andet hærværk mod dansksindede i byen en næsten daglig foreteelse. Og blev der ikke slået ruder ind, så blev der konstant sunget nidviser og råbt skældsord efter byens danske. Det var ikke kun byens pøbel, der huserede. Også gode, augustenborgsk sindede borgere som slagtermester Klock, kaptajn »Skipper« Hansen, von Barm og Callsen – med deres koner! – blev antruffet under hærværk om aftenen den 21. marts 1864. Næste aften var så til gengæld slagter Klocks ruder knust,

og Skipper Hansen havde fået en omgang klø af ukendte gerningsmænd.⁴³

Tanken om Slesvigs deling – før og efter tabet af Als

Tanken om at dele Slesvig – eller i det hele taget at forandre ved det bestående – havde aldrig været populær i det helstatsorienterede Flensborg. Selv Dybbøls fald den 18. april forandrede til en begyndelse ikke denne grundindstilling.⁴⁴ Men under våbenhvilen i maj-juni var delingstanken på forhandlingsbordet i London, og pastor Graae stillede sig nu ikke længere helt så afvisende. Det gjorde de dansksindede i byen heller ikke. I et brev til biskop Daugaard i Ribe, skrevet over et par dage midt i maj 1864, refererede Graae en meningsudveksling, han havde haft med en preussisk feltpræst, han havde indkvarteret: En personalunion mellem Danmark og Slesvig-Holsten afviste Graae, »thi dette ville være at opgive *det hele*. Det halve Slesvig må dog under alle omstændigheder kunne frelses ved en *deling*, og videre kunne de ikke drive os; men for øjeblikket – forladte, som vi er det – er det vel det højeste, vi kunne vente. Selv de dansksindede flensborgere, har jeg mærket, er villige til at gå ind herpå under forudsætning af, at Flensborg kommer til at høre til Danmark.«⁴⁵

De danske i Flensborg kunne altså nu modvilligt bekvemme sig til at gå ind på en deling af Slesvig. Men det kunne den danske forhandlingsdelegation i London ikke. Fredskonferencen brød sammen, netop på dansk uvillighed til en delingsløsning. Krigen blev genoptaget. Preusserne gik natten til den 29. juni over Alssund og fordrev den følgende dag de danske tropper fra Als. Hvordan denne begivenhed blev modtaget i byen, fortæller Flensborg-apotekerdatteren A.F. Mechlenburg i et brev af 5. juli 1864 til sin mand, premierløjtnant og senere apoteker J.O. Paludan v. Bentzen: »Disse dage med den så uventede indtagelse af Als overstiger langt alt, hvad vi hidtil har oplevet. Denne nedslåethed, der overfaldt os danske, var rædsom, disse masser af tilfangetagne, som blev anbragt i 3 kirker, de indfødte slesvigere fik den danske kokarde revet af og fik den blå-hvid-røde sat på, og så blev de ført gennem gaderne til sangen 'Schleswig-Holstein meerumschlungen' sunget af fuld hals. Jeg kunne ikke andet end græde de første dage, jeg var så bedrøvet, og så tilmed angsten for dig. Det er de værste dage, jeg nogensinde har oplevet.«⁴⁶

Pastor H.F. Feilberg (1831-1921) var præst i Store Vi. Han blev senere navnlig kendt som folkemindeforsker. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig.

Tabet af Als fik endelig Danmark til at søge fred. Men nu blev freds-betingelserne dikteret af sejrherrene, der krævede en afståelse af begge hertugdømmer. Pastor Graae var chokeret, da freds-betingelserne blev kendt i august 1864: »Skulle vi nu virkelig afstå hele Slesvig, hvor længe vil det da vare, inden Jylland følger med? Og da godnat, gamle Danmark! Men er det muligt? Jeg tror det ikke, og ingen ægte dansk slesviger kan endnu få det i sit hoved, at de, som er så inderligt forbundne, ved ydre vold således i en håndvending, på kommando, for stedse skulle rives fra hinanden. [...] Lød det før om Slesvig deling: Det skal ej ske! Så må det nu lyde: Det skal dog ske!«⁴⁷ Men nu var det for sent.

Afslutning

Danske embedsmænd var allerede begyndt at blive afskediget i februar, og det fortsatte de følgende måneder. De præster, vi har hørt berette i det foregående, Munck, Feilberg, Graae, blev sammen med andre danske præster afskediget i løbet af sommeren 1864. Det gjaldt naturligvis også politimester Hammerich og overpræsident von Rosen. Nu blev det nye tider for de danske i Flensborg.⁴⁸ I Flensborg stod danskerne stærkt endnu i en årrække efter 1864. Ved de første valg til Det nordtyske Forbunds forsamling i 1867 havde byen et snævert dansk flertal, og op igennem 1870'erne udgjorde de dansksindede et

meget betydeligt mindretal. Ved rigsdagsvalget i 1881 lykkedes det endda igen den folkekære danske kandidat Gustav Johannsen at opnå flertal i Flensborg, ganske vist først i anden valgrunde. Men fra midten af 1880'erne gik det hurtigt ned ad bakke, og fra 1890'erne var de danske i Flensborg endegyldigt reduceret til et mindretal.⁴⁹

KILDER OG LITTERATUR

Utrykte kilder:

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB):

P126, Munck, Frederik Vilhelm:

Pk. 1,2: 1863-1864 Breve fra Fr. Vilhelm Munck og hustru Marie f. Fabricius sendt fra Flensborg

Pk. 1,4: 1914. Vilhelm Muncks erindringer fra Flensborg 1864 (otte avis-kronikker).

P180, v. Bentzen, Jens Otto Paludan m.fl.:

1b. Heinz Kellermann: 1848-50, 1864. Briefe aus den Kriegsjahren.

Litteratur:

Bork, Dagmar: »Sygepleje i fredens tjeneste. Danske og tyske diakonisser i 1864«, *Sønderjyske Årbøger* 2007, s. 105-150.

Buk-Swienty, Tom: *Slagtebænk Dybbøl 18. april 1864*, København 2008.

Buk-Swienty, Tom: *Dommedag Als. 29. juni 1864 – kampen for Danmarks eksistens*, København 2010.

Carstens, Vilhelm: »Drengaar i Flensborg«, *Grænsevagten*, 1. årgang 1918/1919, s. 444-458.

Feilberg, H.F.: »Minder og breve III. Store Vi. Præstegårdsliv i Melleslesvig 1863-1864«, *Grænsevagten*, 2. årgang 1919/1920, fordelt over fem artikler: s. 218-231, 264-269, 308-312, 369-385 og 403-413.

Graae, G.F.A.: *48 og 64. Efterladte dagbogsoptegnelser*, København 1886.

Henningesen, Lars N. (red.): *Sydslesvigs danske historie*, Flensborg 2009.

Hjelholt, Holger, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretschmer: *Flensborg bys historie*, bind 2, København 1955.

Kamphøener, Morten (red.): *Sydslesvig gennem tiderne*, København 1949.

Liljefalk, Axel og Otto Lütken: *Vor sidste kamp for Sønderjylland*, København 1914.

Munck, Frederik Vilhelm: »Fængselspræsten. Pastor Vilhelm Muncks Optegnelser«, Clausen, Jul. og P. Fr. Rist (udg.): *Memoirer og Breve XXXVI*, København 1922.

Petersen, H.F. (udg.): »Fra Flensborgs danske præstegård. Flensborg omkring 1864«, *Sønderjyske Årbøger* 1942, s. 268-278.

Petersen, H.F. (udg.): »Degn H.M. Tofte's breve fra Flensborg 1864-1867«, *Sønderjyske Årbøger* 1957, s. 16-85.

Poulsen, Bjørn og Ulrich Schultewülver: *Istedløven. Et nationalt monument og dets skæbne*, Herning 1993.

»Kammerherre Rosens optegnelser fra Flensborg 1864«, *Sønderjyske Årbøger* 1908, s. 271-302.

Sauntved, Jakob Kidde & Jakob Eberhardt: *1864*, København 2007.

Schultz Hansen, Hans: *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 som folkelig og national bevægelse*, Flensborg 1990.

Sestoft, Leif: *Drømmen om Danmark*, Flensborg 2002.

NOTER

1. Schultz Hansen 1990, s. 165.

2. Sestoft 2002, s. 162.

3. Sestoft 2002, s. 163f.

4. Sestoft 2002, s. 164.

5. Sauntved & Eberhardt 2007, s. 60ff.

6. Sauntved & Eberhardt 2007, s. 66ff.

7. ADCB, P126-1, Brev fra Munck 3.2. 1864.
8. ADCB, P126-1. Brev fra Munck 4.2. 1864.
9. ADCB, P126-1, Munck, kronik nr. 1 sp. 5-6.
10. Graae 1886, s. 58.
11. ADCB, P126-1, Brev fra Munck 5.2.1864.
12. Sestoft 2002, s. 171ff.
13. Jf. Sestoft 2002, s. 173f.
14. Carstens 1918/19, s. 448.
15. Sauntved & Eberhardt 2007, s. 78-83.
16. Graae 1886, s. 59f.
17. Sestoft 2002, s. 177; Graae, s. 58.
18. Graae 1886, s. 61f.
19. Munck 1922, s. 86f.
20. Schultz Hansen 1990, s. 166.
21. Munck 1922, kronik nr. 5, sp. 6-7.
22. Graae 1886, s. 65.
23. Sestoft 2002, s. 184; Poulsen og Schulte-Wülver 1993, s. 98ff.
24. Feilberg 1919/1920, s. 376.
25. Rosen 1908, s. 293. Under 24. marts – årsdagen for den slesvig-holstenske revolution i 1848.
26. Sestoft 2002, s. 185f.
27. Feilberg 1919/1920, s. 383.
28. Rosen 1908, s. 295.
29. ADCB, P126-1. Brev fra Munck 18.3.1864.
30. Sestoft 2002, s. 188f.
31. Sestoft 2002, s. 188f.
32. Graae 1886, s. 65 og 82.
33. Feilberg 1919/1920, s. 404.
34. Rosen 1908, s. 296.
35. Graae 1886, s. 87.
36. Petersen 1957, s. 273f.
37. Petersen 1957, s. 273f.
38. Feilberg 1919/1920, s. 404.
39. Rosen 1908, s. 297.
40. Graae 1886, s. 92.
41. Rosen 1908, s. 299f.
42. Feilberg 1919/1920, s. 404.
43. Rosen 1908, s. 300; Feilberg 1919/1920, s. 404f.; Graae 1886, s. 92; Sestoft 2002, s. 192.
44. Schultz Hansen 1990, s. 178.
45. Petersen 1957, s. 277f.
46. ADCB, P180, Kellermann: A.F. Mechlenburg til J.O. Paludan v. Bentzen 5.7.1864.
47. Graae 1886, s. 159f; Schultz Hansen 1990, s. 178.
48. Henningsen 2009, s. 46 og 53.
49. Henningsen 2009, s. 65-69 og 73ff.

Zusammenfassung

Flensburg war 1864 eine zerspaltene Stadt. Eine kleine Mehrheit der Einwohner verhielt sich überwiegend loyal zum Königshaus, eine große Minderheit war schleswig-holsteinisch gesinnt. Beide Seiten folgten gespannt der Kriegsentwicklung, die Verhoffnungen über den Ausfall des Krieges gingen in einander entgegengesetzte Richtungen. Der Kurator vom Schloss Sonderburg, René Rasmussen, verfolgt die Stimmungswechsel bei dem dänisch gesinnten Teil der Bevölkerung von anfänglicher Ängstigung und Hoffnung bei Kriegsausbruch im Januar bis zur Verzweiflung und Resignation im Juni, wo beim Übergang der preußischen Truppen nach Alsen der Krieg entschieden wurde. Eine Teilung Schlesiens war im gesamtstaatlich orientierten Flensburg nie beliebt gewesen, dieses Verhältnis wurde durch die Kriegsniederlage verändert. Da war es mittlerweile zu spät.